

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ СІМЕЙНИХ ВІДНОСИН В УКРАЇНІ ТА США

Марина Чернишова
Сімферополь

Традиційна сім'я як в Україні, так і в США, переживає серйозні трансформаційні процеси у структурі, ролі та функціях її членів. Різний історичний розвиток, соціально-економічні відносини усередині домашніх господарств зумовили різні форми еволюції сім'ї в обох державах. Ера глобалізації збалансувала означені процеси, і сьогодні обидві країни переживають схожі проблеми у функціонуванні інституту сім'ї.

Ключові слова: традиційна сім'я, домашнє господарство, функції сім'ї, Україна, США.

Більше ніж півстоліття в Сполучених Штатах Америки і відносно недавно на пострадянському просторі, зокрема і в Україні, в соціальних, політичних та економічних дискусіях домінує проблема «сімейних цінностей» і «сімейних відносин», що пояснюється більш раннім у США і пізнішим в Україні переходом до нової моделі життя суспільства. Вчені – представники різних галузей знання – розмірковують над становищем сім'ї у сучасному соціумі, намагаючись при цьому відповісти на головне питання: наскільки довговічний інститут шлюбних відносин у тому вигляді, в якому він існує сьогодні, і які перетворення на нього очікують.

Як пише відомий російський вчений С. Рогачов, «найважливішою стороною нової цивілізації є панування розмаїття потреб і форм їх задоволення, плюралізм політичних ідеалів і моральних цінностей» [3, 10].

Глобалізація серйозно зачепила й шлюбно-сімейні стосунки. До світових тенденцій варто віднести:

1) значне збільшення середнього віку вступу в шлюб, внаслідок чого і чоловіки, і жінки проводять більшу, ніж раніше, частину свого життя самотніми;

2) зростання числа розлучень у більшості країн світу;

3) розповсюдження методів планування сім'ї. Особливо чітко це виявилось в країнах, що розвиваються, де показник застосування сучасних засобів контрацепції збільшився з 18 до 30 %, і як наслідок цього процесу відбулося скорочення середньосвітового рівня народжуваності;

4) загальносвітове зниження народжуваності супроводжувалося значними змінами у віці дітонародження. В половині країн, що розвиваються, скорочення народжуваності у старшому дітородному віці призвело до зниження середнього віку матері. У розвинених країнах головною тенденцією було збільшення середнього віку матері внаслідок відстрочення дітонародження [2].

В Україні відбувся так званий демографічний перехід – різке зниження рівня народжуваності. Україна в цьому питанні йде шляхом, який раніше пройшли Німеччина, Італія, Іспанія, інші держави, і навіть, на жаль, значно випередила їх. Серед таких країн науковці виокремлюють три групи:

– країни, де народжуваність «майже достатня для відтворення поколінь» (Австралія, Ірландія, Нова Зеландія, США);

– країни з «середньою» народжуваністю, характерною для Північної і Західної Європи, де коефіцієнт сумарної народжуваності знаходиться в інтервалі від 1,5 (Нідерланди, Об'єднане Королівство Великобританії, Фінляндія) до 1,8 (Данія, Норвегія, Франція);

– решта країн, де народжуваність значно нижча, причому в деяких з них, наприклад, в Болгарії, Гонконзі, Латвії, Італії, Іспанії, Чехії, Росії, Україні, середня кількість дітей на одну жінку не перевищує 1,2.

Як світову тенденцію варто зазначити і зміну шлюбної поведінки, а саме зростання кількості молодих людей, які живуть у незареєстрованому офіційно союзі, так званому громадянському шлюбі [1, 72].

Трансформації і зміни функцій сім'ї викликають жваві дискусії ідеологічного характеру щодо збереження традиційної сім'ї або хоча б окремих її аспектів – тобто визнання сім'ї «статичною структурою», що спрямовує розвиток майбутніх цінностей і суспільної політики, з одного боку, або «динамічною конструкцією», що відбиває реальні соціальні, економічні і

демографічні зміни, з іншого боку [4, 50].

Наскільки подібні або різні процеси і перетворення відбувалися в історії розвитку сімейних відносин в Україні і США? Іншими словами, чи пройшли суспільства обох цих держав одні й ті самі випробування на шляху до глобальних проблем сучасності чи вектори їх розвитку різняться?

Сім'я для Сполучених Штатів Америки традиційно була оплотом вільного, відповідального американського суспільства, що динамічно розвивається. Вона посідає важливе місце і грає визначну роль у його формуванні. Однак існують сумніви відносно того, що сім'я є стабільним, незмінним інститутом, оскільки ролі і функції, розмір і склад американської сім'ї з роками змінювався.

Перші поселенці на американському континенті визначали сім'ю як соціальний осередок, що складається з батька, матері і дітей і є, в першу чергу, виробничим колективом. Крім того, сім'я виконувала освітню, релігійну і функцію соціального забезпечення. У сім'ї діти отримували базову освіту і піклування; переймали поважне ставлення до старшого покоління, і в цілому наступність поколінь існувала завдяки тому, що закладалися основи релігійного виховання і через покоління передавалися виробничі навички. Теоретично американська колоніальна сім'я була патріархальним союзом, у якому батько виступав годувальником сім'ї, юридично і практично реалізуючи владу в сім'ї, а мати є творцем і охоронцем домашнього вогнища. Однак на практиці дуже часто мало місце гендерне зміщення ролей: колоніальні дружини займалися торгівлею і домашнім виробництвом, контролювали роботи на плантаціях, а іноді навіть управляли маєтками. Склад сім'ї у той час був набагато більше нестійким, ніж у наступні епохи. Навіть у найбільш «здорових» регіонах у 17 столітті троє з десяти дітей помирали, не доживши до повноліття; внаслідок високого рівня смертності серед батьків великою була вірогідність того, що до вступу в шлюб дитина опиниться в прийомній родині або в родині з вітчимою/мачухою. Багато дітей залишали сім'ї ще до досягнення пубертатного віку й наймалися на роботу слугами або підмайстерами в інші домогосподарства.

У 18 столітті батькам родин усе складніше було впливати на вибір професії, а також вибір дружини чи чоловіка їхніми дітьми. Останні до середини століття все далі їхали від батьківського дому, усе менше дочок виходили заміж за порядком народження, збільшуючи загальну кількість позашлюбних зв'язків і дітей. На початку 19 століття почав складатися новий тип американської сім'ї середнього класу. Він характеризувався новим типом подружніх взаємин, що базувалися на коханні і прихильності; новим розподілом домашніх обов'язків, за яким жінка залишалася вдома з метою піклування про дітей і ведення домашнього господарства; і, нарешті, новим ставленням до дітей не як до маленьких дорослих, але як до особливих створінь, що потребують любові, ласки та уваги. Незважаючи на очевидні блага переходу до якісно нової сімейної моделі, в той же час народжується і прихована напруженість у стосунках, коли роль чоловіка в сім'ї починає звужуватися, концентруватися на чисто економічному, матеріальному забезпеченні домогосподарства, таким чином втрачається їх моральна від нього залежність. Жінки, отримавши тепер право на освіту і тимчасову роботу подалі від дому до заміжжя, починають відчувати дискомфорт від залежної ролі домогосподарки в сім'ї – зріє конфлікт гендерної нерівності. Для дітей пізніший порівняно з минулою епохою вступ у самостійне життя – багато хто залишалися дома з батьками в середньому до 20 років – призвів до незнання реалій дорослого життя, що супроводжувалось проблемами у самовизначенні. Подібна напруженість стала причиною серйозних проблем у сімейних стосунках: різке падіння народжуваності, стабільний ріст розлучень і поява насилля в сім'ї. У кінці 19 століття американське суспільство охопила паніка, спричинена ростом сімейного насилля і безпритульності дітей, зниженням народжуваності у сім'ях середнього класу, розлученнями і дитячою смертністю.

Велика депресія на початку 20 століття стала новим випробуванням для традиційної американської сім'ї, коли багато американців змушені були жити з родичами, отже, відкладався строк вступу в шлюб і народження дітей; число розлучень знизилось з причини, що багато хто просто не могли собі цього дозволити, у той же час зросла кількість кинутих сімей – до 1940 року 1,5 млн. американських сімейних пар жили не разом. Сім'ї змушені були знову повернутися до колективного ведення господарства з залученням дітей і жінок до посиленої роботи. Тенденція участі жінок і дітей у підтриманні і утриманні сім'ї поглибилась з початком Другої світової війни. І тільки 1950-ті роки можна назвати символом традиційної американської сім'ї: середній вік вступу жінок у шлюб знизився до 20 років, рівень розлучень

стабілізувався, а народжуваність зросла вдвічі. Тим не менше, тільки 60 % дітей вирости в сім'ях з батьком-годувальником сім'ї і матір'ю-домогосподаркою – намітилась демократизація американської сім'ї.

Починаючи з 1960-х років сім'ї стали меншими за складом, але різноманітнішими і менш стабільними. Однак твердження про те, що сім'я – це інститут, що відмирає, невірне: близько 90 % американців беруть шлюб і мають дітей, а серед тих, хто розлучаються, 75 % жінок і 85 % чоловіків беруть повторний шлюб [5].

У 17 столітті не існувало наукових теорій виховання дітей. Часто батьки ставилися до дітей як до дорослих у мініатюрі. У той час батьки, як правило, покладалися у питаннях виховання дітей на священників – кальвіністів або протестантів. Вони прописували рекомендації щодо виховання дітей у своїх проповідях і книгах, спираючись на ідеї про те, що діти народжуються гріховними, і тільки у важкій праці (боротьбі) вони знайдуть вічний спокій для душі. Священники спонукали батьків вимагати від дітей покори і пропагували суворі етичні норми, аби в подальшому отримати морально стійких і добродійних дорослих.

У 18 столітті медичні практики і філософи підділи сумніву компетентність священників у питаннях виховання. Так, медик-практик Джеймс Паркінсон (відоме захворювання – хвороба Паркінсона) переконував батьків виховувати дітей м'яко, у добрі. Дж. Локк і Руссо вважали, що перетворення дітей у дорослих відбувається завдяки власному досвіду пізнання світу. Більше того, обидва філософи підкреслювали важливість освіти і виховання в сім'ї для здорового розвитку дитини.

Поступово батьки перестали притримуватися ідей жорстокого ставлення до дітей і методів дисциплінарних покарань, які пропагувалися релігійними фанатиками, і почали схилитися до рекомендацій професіоналів щодо виховання дітей. Ідея виховання дітей у сім'ї, яку висували педагоги, медики і філософи тих років, полягала в тому, що батьки мають грати значну роль у «побудові» майбутнього своїх дітей. Прислухаючись до порад цих фахівців, батьки могли виховати здорових, продуктивних і соціально відповідальних у майбутньому дорослих людей.

Концепція «дитинства» почала широко розповсюджуватися в тому числі завдяки поширенню ідеї свободи вибору людини. Батьки почали ставитися до дітей як до дітей, а не як до дорослих у мініатюрі. До 19 століття поняття «дитинство» твердо закріпилося як певний період розвитку людини, якісно відмінний від поняття «доросла людина». Ця важлива зміна відкрила двері ученим для вивчення особливостей періоду дитинства. Прикладом того стало вивчення дитинства своїх власних дітей натуралістом Чарлзом Дарвіном і французьким соціологом Іпполітом Тайном.

Протягом першої половини 20 століття педагоги і психологи разом із батьками розробили відповідні взаємовідносини, співробітництво у пошуках ефективних практичних дій щодо виховання дітей. Батьки звернулися до педагогів і психологів за відповідними порадами, вчені і практики відповіли на їх запитання у книгах, статтях, опублікованих у популярних журналах, лекціях і розробках нових технологій. Ця тенденція зберігалась з 1880-х років до 1950-х років. Суспільство почало сприймати психологів і педагогів як дослідників ментального, поведінкового та емоційного стану дітей.

У 1960-х роках в Америці відбуваються значні соціальні та політичні зміни. Завдяки кваліфікованим знанням вчених про дітей політичні діячі почали звертатися до них за порадами і рекомендаціями щодо створення соціальної політики з метою впливу на життя і здоров'я дітей. Наприклад, такі проекти в 1960-х роках, як програма Head Start, спрямована на забезпечення раннього розвитку дітей з неповноцінних сімей. Тепер психологи і педагоги почали звертати більше уваги на наукові дослідження дітей з метою забезпечення політиків, що приймають важливі рішення, необхідними даними, що унеможливило популярські поради стосовно проблем виховання. В результаті стала популярною така галузь психології, як психологія розвитку. Функції популяризації психолого-педагогічних досліджень у галузі виховання взяли на себе журналісти і редактори газет, Сьогодні газети, журнали та Інтернет виконують функцію радника, знайомлячи батьків з найбільш ефективними способами виховання та освіти дітей.

Еволюція української родини-сім'ї пройшла три етапи: 1) архаїчні великі родини з колективною або груповою власністю; 2) великі родини, усередині яких виникали окремі сімейні осередки з приватною власністю; 3) малі, або нуклеарні, сім'ї з розвиненою приватною власністю. Внутрісімейні відносини, аналогічно американським, пройшли шлях від патріархальних, з батьком на чолі сімейства і матір'ю-домогосподаркою у

дореволюційній (за винятком дворянських сімей) і радянській епохах, до партнерських починаючи з кінця 20 – початку 21 століття. Криза сім'ї в Україні – це, скоріше, більшою мірою, ніж у США, прояв кризи ринкової цивілізації, яка втратила здатність мотивувати людей брати шлюб і народжувати дітей. Це конфлікт суспільства і особистості, що відмовляється в нових умовах виконувати найважливіші свої функції репродукції і соціалізації нового покоління. Послашали соціальні обмеження в сфері сімейних стосунків, розширилися межі індивідуальної поведінки, зросло розмаїття форм і типів відносин у сімейній сфері. Усе більша кількість дітей росте з одним із нерідних батьків. До числа інших сучасних явищ українського інституту сім'ї можна віднести повторні шлюби розлучених, спільне співжиття, аналогічне шлюбу, тощо. «Природним ядром» сім'ї стає найбільш міцна, на думку суспільства, єдність – мати та її діти. Підтверджується приказка, що матерів створює природа, а батьків – суспільство. Сучасному суспільству, вважають багато дослідників, не вдається вирішити завдання зробити з чоловіків батьків. Це закономірний, вважають вони, для суспільства, що модернізується, перехід до нових форм шлюбних і сімейних відносин, оформлення яких ще не завершено.

Американське суспільство переживає схожі процеси в розвитку моделі сім'ї, особливо в тому, що стосується матеріальної складової шлюбу, яка визначає зміни, що відбуваються, а саме: зростання незалежності жінок, відмова їх брати шлюб, часта зміна партнерок у заможних чоловіків через їх змінені ідеологічні уявлення про роль чоловіка і жінки в сім'ї тощо. Хоча можна припустити, що, вступивши в епоху глобалізації економічних, політичних і соціальних відносин раніше України, США уже пройшли деякі етапи розвитку інституту шлюбу, які Україні ще, можливо, доведеться пройти. У зв'язку з цією суттєвою відмінністю сучасної американської сім'ї від української є розмаїття її форм, наявність одностатевої, позашлюбної, прийомної сім'ї, а також сім'ї з бабусею і дідусем в ролі батьків поряд із традиційною сім'єю. В Україні поки що спостерігається тільки криза традиційних сімейних стосунків, однак визначити сьогодні межі перетворень, що відбуваються, виявляється надзвичайно складним завданням.

Протягом багатьох століть сім'я зберігає абсолютну соціальну значущість як інститут відтворення фундаментальних форм соціальності, первинної та наступної соціалізації, відповідальності за недієздатних.

Прийняття в суспільстві сім'ї як цінності забезпечує збереження позитивного до неї ставлення. Для цього, зокрема, необхідна загальна ідеологія, що стверджує і виділяє цю цінність спеціально. На рівні соціальної значущості сім'я не може бути заміщена новими типами взаємодії, оскільки виконує свої базові функції у будь-яких умовах, навіть кризових. Традиційна сім'я не може зберігати свою цінність незмінною у динамічному суспільстві перехідного типу. Але з точки зору необхідності подолання суспільної кризи засобами соціального управління соціокультурні перетворення сучасного українського суспільства вимагають збереження соціальної цінності сім'ї в числі фундаментальних складових суспільної ідеології.

Тому важко не погодитись з думкою проф. Г. Климантовою про те, що «детально передбачити шляхи розвитку сім'ї навряд чи можливо. Але зрозуміло одне, що за будь-яких соціальних трансформацій мало ймовірно, що люди відмовляться від можливості жити в сім'ї». Як показує історичний аналіз, «сім'я змінюється разом із суспільством, переживаючи фази кризи, однак вона володіє потужним еволюційним потенціалом» [2, 75]. Позитивною динамікою можна вважати усвідомлення учасниками процесів, що відбуваються, невідворотності їх наслідків і прийняття у зв'язку з цим чітких заходів щодо стабілізації і збереження інституту сім'ї як в Україні, так і в США.

Література:

1. Климантова Г. И. Семья в условиях мировых социальных трансформаций / Г. И. Климантова, Т. М. Виноградская // Культура здоровой жизни. – 2005. – № 2. – С. 14-17.
2. Климантова Г. И. Семья в условиях мировых социальных трансформаций / Г. И. Климантова // Семья и семейное воспитание: кросс-культурный анализ на материале России и США / Под ред. В. И. Жукова. – М. : Издательство РГСУ, 2009. – С. 124-136.
3. Рогачев С. В. Политико-экономическая доминанта российской государственности: вызовы XX века / С. В. Рогачев. – М., 2003.
4. Танкерсли Х. Что означает термин «семья»? Точка зрения государства всеобщего благосостояния – США / Х. Танкерсли // Семья и семейное воспитание: кросс-культурный

анализ на материале России и США / Под ред. В. И. Жукова. – М. : Издательство РГСУ, 2009. – С. 187-196.

5. Mintz S. Does the American Family Have a History? Family Images and Realities / S. Mintz // <http://www.oah.org/pubs/magazine/family/mintz.html>

Традиционная семья как в Украине, так и в США, переживает серьезные трансформационные процессы, которые затронули ее структуру, роли и функции ее членов. В связи с различием исторического развития, социально-экономических отношений внутри домашних хозяйств обе страны демонстрируют различные формы эволюции семьи. Эра глобализации сбалансировала обозначенные процессы, и сегодня обе державы переживают схожие проблемы в функционировании института семьи.

Ключевые слова: традиционная семья, домашнее хозяйство, функции семьи, Украина, США.

The traditional family in both Ukraine and American societies has undergone serious transformations in terms of its composition, role and functions of its members. With historic developments underlying socio-economic behavior of and within a household, the two countries followed different modes of family evolution. Yet, the era of globalization has balanced those disparities and now the two countries experience similar problems with the family institution functioning in the contemporary society.

Key words: traditional family, household, functions of family, Ukraine, USA.